

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

## MÕTELDA ON MÕNUS?

Sissevaateid Hando Runneli esseistikasse

LEO LUKS

*Hando Runnelile 80. sünnipäevaks*

**H**ando Runneli luulega on iga eestlane kokku puutunud vähemalt koolihariduse käigus ning küllap tuntakse ka sellele luulele loodud laule. Runneli luulet on uuritud palju (nt Muru 1999; Kaus 2006) ning kindlasti pakub elava klassiku looming tõlgendusteks jätkuvalt ainet. Viimase veerandsajandi jooksul on Runnel kirjutanud ennast eesti kultuurilukku „Eesti mõtteloo” raamatusarja algatajana 1995. aastal ja selle juhina, ka seda rolli on märgatud (2003. aastal sai Runnel riikliku elutööpreemia). Vähem tähelepanu on pälvinud Runnel kui viljakas esseist, publitsist ja kriitik.<sup>1</sup> Ta on avaldanud kuus mõttetööde kogumikku kogumahuga ca 1700 lk: „Ei hõbedat, kulda” (1984, edaspidi EHK), „Mõök ja peegel” (1988, MP), „Isamaavajadus” (1991, IMV), „Jooksu pealt suudeldud” (1998, JPS), „Väravahingede kriiksumist kuulnud” (2008b, VH) ning „Hingedeaeg” (2016, HA).

Selles artiklis võtan vaatluse alla Runneli loominguga varju jäänud külje, tema esseistika, rõhuasetusega nn üldistel küsimustel: milline on autori maailmavaade, alususkumused ja loomeprintsibid – milline on Runneli filosoofia?

<sup>1</sup> Seda on uuritud mõnevõrra, nt Veidemann 1979; Vene 1999, 2013a; Pilv 2009; Vaino 2009. Omamoodi kurioosne on see, et siiani pole ilmunud ühtegi monograafilist uurimust Runneli luulest, kuid tema mõtlemise eripära kohta on avaldatud lühimonograafia mahus essee (Vene 2013b).

Nende teemade vaatlemine on mahuliselt keerukas väljakutse, sestap jäävad järgnevalt käsitlemata Runneli raamatuarvustused, ees- ja järeldsõnad teiste autorite teostele, juubelitervitused, nekroloogid jms. Samuti ei süüvi ma Runneli üldistavatesse eesti kirjanduse käsitlustesse, küll aga analüüsin tema alusarusaamu kirjandusest ja keelest.

Artikkel ei käsitle Runneli vaadete kujunemist ja ajas muutumist, kuna need ei ole poolsajandi vältel märkimisväärselt muutunud. Mõni üksik vananemisega seotud hoiak on selgelt välja öeldud (nt Runnel 2008a), mõningaid korrektiivse Runneli vaadetes on teinud ka ajas kiirelt muutuv tegelikkus, eriti just lootuste osas. Tasub rõhutada, et Runneli nõukogudeaegsete artiklite lugemisel puudub karjuv vajadus rakendada ridade vahelt otsimise või üleliigse ballasti väljaheitmise strateegiaid.<sup>2</sup> Ka tema varastes esseedes pole valitseva režiimi ees lõimitamist (vrd Vene 2013b: 109), vaid valitseb karune otseütlemine – tõsi küll, kangema kraadiga rahvuslikud mõtted pidid esialgu jääma sahtlisse ja ilmusid perestroikaajal (vt IMV algusesseid) või kärbetega (vrd EHK: 261–267; JPS: 84–92). Seda, et Runnel on ühiskondlike murekohtade analüüsimisel kasutanud põgusalt ka Karl Marxi ideid, ei ole ta hiljem häbenanud (vt Runnel 2013a).

Artiklis on jäetud analüüsi alt välja ka Runneli rohked vested ja pajatused<sup>3</sup> – eesmärgiks on võtta kokku see, mida on Runnel mõtlejana väitnud otsesõnu kuues eeltoodud kogumikus. Uuritav materjal jaguneb esiteks laias laastus kaheks: pooltes kogumikes (EHK, IMV, JPS) on ülekaalus artiklid; teistes (MP, VHK, HA) aga lühikesed laastud ja aforismid. Teiseks vahelduvad Runneli esseistikas kaks ütlemise režiimi: tõsimeelselt öeldu ja naljaga pooleks esitatud ironilised kujundid – viimane annab tooni autori kahes viimases kogumikus. Mõistagi on ka ironiline ütlemine asjakohane ja mõtlemapanev, Runneli sõnadega: „Iroonia on äärmise piirini minev vali nali. Otse piiri tagant algab juba kibe tõde, aga sinna iroonik ei astu. Iroonik on piirilseisja.” (HA: 90) Ironilisest ütlemisest autori hoiaku väljaselgitamine vajab aga tõlgendusprotsessi, kuid tõlgendus on alati riskantne, tekstist võib välja lugeda midagi muud, kui mõtles autor. Sestap üritasin tõsist ja ironilist ütlemist intuitsivselt eristada ning rajada Runneli vaadete rekonstruktsioon üksnes tõsiselt öeldule, kasutades ironiat vahel vaid fikseeritud positsiooni illustreerimiseks.<sup>4</sup> Kolmandaks, Runneli esseistikas on öeldu ühelt poolt alati isiklik, ühe luuletaja vaade käsitletavale probleemile, mis suisa väldib universaalsustaotlust; teisalt aga on paljud käsitletavad probleemid ütlejale nii olulised, mured nii suured ja veendumused vägevad, et ikkagi hiilib sisse universaalsus, tahe öelda tõtt, nii nagu asjad on. Kaks suundumust põrkuvad; kord jääb peale

<sup>2</sup> Sellega pole öeldud, et antud strateegiad oleks tingimata viljatud. Ei kirjutanud ju Runnel väljaspool oma aega; kahtlemata pidi temagi arvestama tsensuuriga (Runnel 2013b: 206; Veskimägi 1999) ning peitma ridade vahele seda, mida otse öeldes avaldada ei saanud. Sellise konteksti väljatoomine nõuaks eraldi uurimistööd. Selles artiklis esitatud lugemisviisiga soovin näidata, et Runneli esseed on kaalukad ka üldises plaanis, ilma konkreetse ajaloolise konteksti rekonstrueerimiseta.

<sup>3</sup> Runneli ilukirjanduslikes tekstides ilmnevat maailmavaadet saaks paremini rekonstrueerida tema luulet analüüsid, ja seda ongi tehtud (nt Veidemann 2009).

<sup>4</sup> Kahtlemata vaestab selline lugemisviis Runneli mõtlemist, arvesse võtmata jäetakse ironias avalduv retooriline paatos. Paraku on see vajalik filosoofilise täpsuse saavutamiseks. Õnneks võtab Ilmar Vene (2013b) olulisimaks lähtealuseks just iroonia.

subjektiivne vaade, kord universaalsus, millest, nagu hiljem näeme, kasvavad välja olulised normatiivsed järeloomid.<sup>5</sup> Antud paradoksi on Runnel väga täpselt sõnastanud 1985. aastaga dateeritud laastus:

Tõde ihkava inimesena pelgan ma tegelikult kõige enam teiste tõejanuste tõsi-meelsust. See ei saa lõppeda heaga. Kindlasti hakkavad nad varem või hiljem filosoferima, ent tõsimeelsete tõsi on juba sünnilt surnud, sest tõsimeelsed mõtlevad liiga lõpuni, jõuavad liiga lõplike tõdedeni, selleni, mis tõsi on. [---] Prohvetlik, elav sõna võib olla vaid tõesõna, mis pole lõpuni loogiline, lõpuni valmis. Ta peab sisaldama mitmetimõistmise, mängulisuse, enesepilke, sest selles on saamine, seega elusus. Elu pole kunagi valmis ja elu on alati irooniline. (JPS: 265–266)

Siinse artikliga realiseeruvad paratamatult tsitaadis mainitud ohud, kuna püüan Runneli seisukohad erinevates teemades fikseerida võimalikult täpselt.

Artikli lähenemisviis on induktiivne: ei ole lähtunud mõnest valmis tõlgendusskeemist, vaid tekstist teksti liikudes on fikseeritud olulised märksõnad, mis on kategoriseeritud temaatilistesse gruppidesse. Esimeses osas võtan vaatluse alla keele, kunsti ja kirjanduse temaatika, seejärel keskendun inimesele ja teda ümbritsevatele suurprobleemidele. Viimasesse ossa koondan ühiskonna mured ja laiemalt inimkooslustega seotud probleemid, eritledes ka Runneli ajastumääratlusi ja tulevikuprognose. Artikkel on põhimiselt kirjeldav, sisaldades lisaks mõningaid kriitilisi märkusi.

## Keel ja kirjandus

Keelest üldiselt kirjutab Runnel vähe ning siiski on käsitus enamasti prelüüdiks luulekeele eripära juurde liikumisel. Mõningate reservatsioonidega kuulutab Runnel keele ja olemise identsust (MP: 53) või vähemalt võrreht vastavust (MP: 76); „Aga keel pole sümbol, vaid reaalsus ja olemine ise” (IMV: 70). Runnel ei arenda siiski mingit müstilist ontoloogiat, vaid mõistab keelt spetsiifiliselt inimeseks olemise alusena: „[---] inimese olu on elamine keeles, et inimene ja keel on kaksainsus, neid ei saagi lahutada ega vastandada, üht teisele eelistada” (JPS: 87).

Kõige põhjalikumalt arutleb Runnel keele üle 1978. aastal peetud kõnes „Kellele kuulub keel?”. Juba selle pealkirjast ilmneb, et keel on Runneli mõtetes tihedalt seotud võimu ja omandiga. Tegemist pole juhusliku mõtteiduga, teisel kõneleb Runnel nimetamisest võimu teostamise esmase aktina ning tõlkimisest kui maailma allutamise oma keeles (IMV: 27, vt ka Adams 1999: 15); sõna valitsemisest igasuguse valitsemise eeltingimusena (Runnel 2007a), jõudes välja metafoorse pildini dum-dum-kuulidega peetavast sõnasõjast (VH: 37). Essees „Kellele kuulub keel?” jõutakse inimkeele kaksainsuse

---

<sup>5</sup> Ilmar Vene (2013b: 110–117) on tähele pannud Runneli mõtlemisviisi arengut võimenduva enesekindluse suunas; Maarja Vaino (2009: 27) on iseloomustanud Runneli esseistikat monoloogiliseks: selles puudub dialoogipärane polaarsus, mis sisaldab küllaltki vähe halvavat eneskriitikat ega soovi olla eriti avatud.

sedastamise järel kolmainsuseni: rahvas ja riik on keele tuletised (JPS: 89).<sup>6</sup> Teisal omistab Runnel keelele relva funktsiooni: „Riikluseni tõusnud rahva keel pole üksnes riikluse rekvisiit, vaid peab olema ka võitlusvõimeline instrument teiste natsioonide keelte seas” (VH: 48). Need seosed nõuavad võimu ja rahvuse täpsemat eritlemist Runneli mõtlemises, milleni jõuan artikli ülejäärmises osas.

Luulekeele eripära piiritleb Runnel argilobale vastandumise kaudu. Ta imestab, kuidas inimesed tahavad „korrutada kõike seda imetühist, mida nähtud ja tehtud”, ja samas üritab seda nähtust selgitada: „Selliselt sünnib ja kestab jutt, millel pole muud mõtet ega tarvet kui lasta kõnelejail endil kõneldes tunda end elavana, tunda oma olemasolu, oma eksistentsi” (MP: 34). 1981. aastal eristab Runnel argikeelt erelistest asjadest kõnelemisest, nimetades neid vastavalt operatiivkeeleks ja projektkeeleks: „Operatiivkeel käsitleb seda eluvalda, mida iga päev läbi elatakse tegelikkuses. Teine keel on projektkeel, ja sellega räägitakse unistuste-keeles, sellega kõneldakse tuleviku-keeles, räägitakse selle ühiskonna keeles, mida loodetakse ja millest unistatakse ehitades.” (IMV: 33)

Sealsamas on toodud näited: Jeesus Kristus kõneles tuleviku riigist projektkeeles, realismiga aset leidnud pööre kirjanduses tõi aga kaasa ülemineku projektkeelelt operatiivkeelele. Siinkohal tuleb tähele panna, et projektkeel ei iseloomusta üksnes kirjanduse välja, vaid see on omane muuhulgas poliitilisele entusiasmile (vt Blanchot 2014: 118–123). Ka Runneli poliitiline tegevus omandas ülimalt intensiivsuse revolutsioonilisel ajajärgul, projektkeeles kõnelemise ajal (vt Adams 1999), kuid vaibus operatiivkeelseks niipea, kui revolutsioon lõppes ja poliitika leigus.

Praegu käsitletud kirjakohtade valguses paistab, et luuletaja on argikeele vastu üheselt karm ja tauniv, kuid võib leida ka leebemat suhtumist: „Tõeline kõnelemine on kõnelemine just neist asjust, mida tean mina, mida teate teie, mida teab igaüks, sest ainult seda tahetakse teada ja kuulda, mida on juba kuuldud ja mida teatakse hästi” (HA: 130). Ometi ei ole need kaks keelerežiimi lepitavad, sünteesitavad, keel on lõhestunud ning kirjanikult nõutakse valikut (IMV: 34).

Runneli kunstikäsitlus pole välja arendatud üksnes kujutava kunsti põhjal, vaid hõlmab ka kirjanduse. Paljud esseistlikud mõtteid kunstikohta on Runneli enda metafoori kasutades vaid huikeid: „Essee on huige, on eksija hääl, mis saadetud teisele omapääd kõndijale, see on märguand, kusmaal ollakse. Ei ole ta õpetus, ei ole süsteemi aetud tarkmõte.” (MP: 43)

Selliste huigete vormis nimetab Runnel kunsti mälestuseks, vabaduseks, asjaks omaette, kannatamiseks (MP: 28, 29, 37, 66) jne. Siiski leidub üks tugi-punkt, mida Runnel kordab ja mida saab nimetada tema alusarusaamaks kunsti kohta: kunst on raamistatud elu (vt EHK: 27, 256; MP: 35). Elu

---

<sup>6</sup> Ilmar Vene (2013b) tõlgenduses ongi see irooniline kolmainsus (keel – Isa; rahvas – Poeg; riik – Pühavaim) Runneli mõtlemise tuumaks ning see mõtlemine paistab ajalooliste taustade avamise järel olevat üks kristluse ilmalikustunud vorm. Keel on selle tõlgenduse kohaselt kolmainsuses tähtsaim (Vene 2013a) ning keeles omakorda on tähtsaimal kohal sõna. Vaimustumine sõnast on Runneli algelamus (vt Vene 2013b: 23–30), Runneli esseistika sagedases miniatuuristumises näeb Vene kalduvust esitada-eelistada sõna omaette väärtusena, mitte tingimata mõtte kandjana (Vene 1999: 451–452).

all mõtleb Runnel enamasti inimese kogemuste tervikut. Selline kunsti piiritlus ei tähenda, nagu nõuaks Runnel kunstilt mingit erilist elulähedust või realismi.<sup>7</sup> Vastupidi – tegelik või tinglik raami võtmine peab tegelikkust muutma, andma vaadeldavale esemele või sündmusele elulisest erineva, seniolematu tähenduse (EHK: 256).

Niisuguse kunstimääratluseni jõuab Runnel just argiloba tühisuse ja selle asjade mõtestamiseks sobimatuse üle arutledes (MP: 34–35). Raamistamise kontseptsiooni kaudu ei liigu Runnel kunsti institutsionaalse käsituse suunas, kunstilt nõutakse kogemuse tasandil kvalitatiivset erinevust argiilmast. Raami ei võeta üht tükki reaalsusest – „Kunst on igapäeva suhtes [---] teine ruum, teine reaalsus” (MP: 20). Toetudes fenomenoloogilisele arusaamale kunstist, toob Runnel kunstiteose ideaalina esile enesesse sulgumise, taotluse olla suletud maailm (MP: 37) – samas küll sedastades, et see ideaal on saavutamatu, muu maailm tungib kusagilt ikka sisse. Kuid see sissetung ei tohi olla totaalne: „Kunsti tegemine tähendab objekti seadmist mingisugusele distantsile, elulises mõttes kättesaamatusse kaugusse, raami sisse, sordiini alla, ideaalsusse” (MP: 23). See tähendab ka ajalist distantsi – loomise aluseks olnud sündmuse ei elata vahetult läbi, vaid neid mäletatakse-mälestatakse (MP: 28).

Runneli käsitus ei ole teosekeskne, vaid keskses rollis on looja, kunstnik, „tema vaimne mina, vaimujõud” (EHK: 27) – „Kunsti objekt [---] on juba algsest kunstniku isiklik omand ja era-asi pea täiel määral, kuivõrd kunst sünnib ainsa inimese elamusest, nägemusest või fantaasiast eelkõige” (MP: 56). Samas suunas liigub mõttekäik kunstist kui vabaduse väljendusest (MP: 29). Selle all mõeldakse looja vabadust, mitte ükskõik mille kuulutamist kunstiks. Runnel rõhutab kunstilist kujundit olulise kunsti loova raamina (EHK: 28), samuti vormi valdamise vajalikkust (MP: 26). Runneli kunstikäsitus pole seega mimeetiline: kunst ei jäljenda niivõrd elu, kuivõrd eelnevat kunsti (MP: 23; VH: 18). Nagu on tähele pandud (Olesk 1999), on Runneli kunstikäsitus ontoloogiline – kunstnik ja kunstiteos moodustavad selles eraldi kunstiilma.<sup>8</sup>

Kirjandust käsitleb Runnel oma esseedes vähe, kõik kunsti kohta öeldu kehtib mõistagi ka kirjanduse puhul. Võrreldes kirjandust kinoga, eelistab Runnel esimest, kuna kirjandusteos on mitmel viisil kogetav ja võtab lõpliku kuju alles lugemisel (vrd Iser 1990), kinokujund on aga jäigem, juba ette valmis (MP: 17). 1981. aastal hoiatab Runnel kirjandust organisatsiooniks või vastavalt juhitaavaks masinaks pidamise eest: „[---] kirjandus kui akt, kui tegu, on loomu poolest kõige isiklikum asi maailmas, niisama sügavalt isiklik, nagu igapäev elunatuke siin sünni ja surma vahel” (IMV: 31, vrd MP: 41). Kõige hõlmavamalt käsitleb Runnel kirjandust ühes oma varases essees „Kirjandus kui niisugune” (Runnel 1966). Esse poleemilisus jääb paljuski omasse aega (äsjä kehtinud sotsrealismi nõue, jätkuv tsensuur), küllap seetõttu pole autor teksti oma kogumikesse kaasanud, samas ilmnevad selles samad ideed, mida vaatlesin äsja Runneli kunstikäsituse all (kunstiilma iseseisvus, kunstniku vabadus). Utreeritult öeldes polemiseerib Runnel oma essees nn sotsrealismi

<sup>7</sup> Meenutagem operatiiv- ja projektkeele eristust. Realismiga alanud operatiivkeelse kirjanduse tendentsi esitab Runnel negatiivse tundetooniga; ta taunib ka biograafilise kallakuga „kunstist lobisemist”, mis teoste asemel avab nende loomise tausta (MP: 35–36).

<sup>8</sup> Olesk kõneleb küll kitsamalt Runneli luulemõistmisest, kuid selle võib laiendada kogu kunstile.

kreedoga, mille kohaselt kirjandusel pidi olema üksnes progressiivne, ühiskonda ülesehitav ja kasvatav funktsioon. Autor on skeptiline kirjanduse kasvatusliku mõju valdavuse suhtes, rõhutab loomingu sündimist lihtsalt seemisest tarbest või tabamatust nukrusest, nõuab kirjanikule õigust väljendada elulist materjali talle eriomasel viisil ja sellise maailmanägemise kujutamist, mis pole üheselt optimistlik-progressiivne (siinkohal viitab ta positiivses toonis Mati Undi „Võlale”, vt Runnel 1966: 139, 141–143).

Runnel pühendab oma esseedes rohkesti trükiruumi luule mõtestamisele. Ajalooliselt pärineb luule Runneli meelest laulust, muusikast (MP: 14), n-õ raamatusse pagedes kaotas luule oma hääle. Luule on seega hääletu laul. Ent luule peabki jääma hääletuks, vaikseks (MP: 14; VH: 142), mitte saama lauluks. See ei tähenda aga müstilist vaikust, püüdlemist sõnatuse poole, vaid seda, et luulet kirjutataks-loetaks hääletult.

Liigun järgmise olulise piiritluseni: „Luule on lünklik loogika [---] piltloogika”, luuletus on „laulu ja pildi vahemees” (MP: 15). Pildid sünnivad luules metafooridena, „[m]etafoorne aimlemine-ütlemine ongi luule olemus” (VH: 158). Piltloogika tähendab seda, et luule jäljendab mõistust, näitab, milliseid operatsioone suudab inimene teha (MP: 19). Siit edasi väidetakse, et luule on oma tõlkimatuse tõttu<sup>9</sup> keele tegelik grammatika (MP: 53) ning tegemist pole pelgalt keelilise kunsttükiga, vaid elamisega keeles (EHK: 271; MP: 53). See elu on ebaargine, luule peab täitma südant argipäevast erineva tundmusega (VH: 135) ega tohi ka luuletaja jaoks manduda tööks või oskuseks (VH: 136, vrd eelneva piiritlusega kunsti teisest reaalsusest). Luules elamine on seega ka kõrvaletõmbumine loomuldasa teisest elust. Nõnda piiritleb Runnel luule positsiooni juba 1966. aastal: „Moodne luule on keele hädakaitse äri- vaimu ajastul, on arvanud kirjandusteoreetikudki. Moodne luule püüab stiihiliselt oma keeleliste „krutskitega” tagasi hoida keele manduvat, nivelleeruvat kulgu.” (EHK: 54)

Jätkan vaatlust juba esile kerkinud teemaga, argielu *vs.* luules elamine. Kui kunstiteose (olgu küll täitmatu) ideaal on eneseküllasus, siis kirjanikul pole elust pääsu, ta tegutseb n-õ kahe maailma piiril. See pinge on kokku võetud laastus „Elamise küsimus”: „Kirjutamine segab elamist, elamine kirjutamist [---]” (MP: 33). Kirjanik vajab ühelt poolt elukogemust (meenutagem, et kunst on raami võetud elu), kuid kirjutamiseks elust eemaletõmbumist (kunstiteos peab looma teist reaalsust, mitte jäljendama elu, vt EHK: 250). On oht, et kirjutamise käigus jääb kirjanik n-õ elust maha ega saa enam uueks kirjatööks vajalikke elamusi-mälestusi. Sel juhul pöördub kirjanik radikaalselt loomingu poole, ohverdab elu ning kirjutamine muutub ainsaks elamiseks, mis annab ainst uueks loominguks (MP: 33).

Runnel ise ei ole küll kirjandusse neeldunud, tal on ikka olnud ka muud elulist käsil: toimetajatöö Loomingus, poliitiline aktiivsus taasiseseisvumis- perioodil (vt IMV), kirjastuse eestvedamine, ajakirjanduses ühiskondlikel teemadel kirjutamine jne. Ta on ka väitnud, et talupoja poeg ei saa kirjandusküsimustele pelgalt esteetiliselt läheneda (JPS: 202). Kuid kirjaniku kui üldise tüübi ja Runneli personaalküsimuse segunemine on siinkohal vältimatu, sest

<sup>9</sup> Sellest veendumusest lähtudes ei ole Runnel soovinud oma luulet teistesse keeltesse tõlkida lasta, vt Belobrovtseva 1999.



Runnel esitab oma mõtteid kirjanikust ja loomeprotsessist just isikliku kogemuse toel (vrd Vaino 2009), mitte tekstide rohke võrdlemise kaudu, nagu ta teeb seda mõne kitsama kirjandusküsimuse puhul (nt „Luuletaja mere ääres”, „Eesti traditsioon eepilises kirjanduses”, JPS: 93–125).

Isikliku kogemuse kirjeldus ei saa läbi suurte sõnadeta. Loomine „on lõputu pürgimine absoluutse tõe järele” (EHK: 23, vrd Veidemann 1979: 571), luuletajad on tõelisuse nägijad (JPS: 111). 1966. aastal heidab Runnel kaasaja kirjanikele ette, et nad luulendavad olevat ilma ning aega ega püstita müütilisi eesmärke (EHK: 67). Runneli hinnangul liigub müütilisel tasandil vaid ulmekirjandus ning ta teeb sellest tähelepanuväärse järelduse: „Et „prohvetid” taas populaarsust võidavad, näitab siiski ühiskondliku tarviduse kasvu tulevikumaailma kuulutava (prohvetliku) sõna järele” (EHK: 68). Ja teisel: „Inimkond vajab autoriteete, prohveteid, vajab müüdi loojaid ja kandjaid” (EHK: 32). Kuigi Runnel seda mõtteliini pikemalt ei arenda, tundub mulle, et juba oma kirjanikutee alguses aimas ta, kuidas vältida ühelt poolt lamedat realismi ja teisalt müstilist hermeetilisust – tuleb saada prohvetiks, müüdi loojaks. Selleks on Runnel luuletajana ammuilma saanud, kuigi veel 1979. aastal suhtub ta Karl Muru vastavasse määratlusse tõrjuvalt (EHK: 279). Prohvetlus ei tähenda pelgalt nõudlikku õpetamist – ka siin on oht liialt elu päevakajalisesse langeda. Kirjanik on ühtaegu nii ajalooprotsessi kandja kui ka sügavalt üksiklane (HA: 20). See on vahepealsuse paradoks: „[---] mida üksiklasem kirjanik, seda enam puudutab ta paljude üksiklaste südameid ja nad tunnevad solidaarsust ja toetavad üksteist elu rõõmsatel ja rasketel tundidel” (HA: 20). Seega pole kunst sugugi ainult kirjaniku eraasi, vaid, nagu Runnel on teisel pikemalt avanud, püüab vähemalt luule puudutada teist inimest (Runnel 2013b: 209). Runneli luule tohtu sotsiaalne mõju rahvustunde kasvatamisel ja hoidmisel Nõukogude okupatsiooni tingimustes välistab lõplikult kirjaniku kunstilma sulgumise ohu. Runneli luulel on olnud Eestis läbi mitme kümnendi tohtu poieetiline vägi ühiskondliku olemise kehtestajana (vrd Parhomenko 2007).<sup>10</sup>

Prohvetliku kõne struktuur võib olla universaalne, kuid igal konkreetsel prohvetil on oma aeg. See aeg, mil Runneli luule liigutas prohvetliku kõnena masse, tundub olevat möödas; Runnel ise (2008a) on seda adunud juba 10 aastat tagasi ning tõdenud, et kirjanik (sh tema ise) muutub vaatlejaks.

Runneli kui viljaka kriitiku kriitika käsitlus on kõige kompaktsemalt avatud essees „Kriitika-teesid” (EHK: 29–31), lisaks leidub siin-seal ironilise maiguga kujundlikke ütlusi, nt „Kriitik on abimees, kes tuleb ja hüüab oma jõudu tööle! siis, kui talgud on läbi ja töö lõppenud” (MP: 84). Runnel liigitab kriitika kaheks: avatud kriitika üritab uues kogetud teoses avastada uusi imesid või väärtusi, normeeriv kriitika leiab uue teose kõrvalekalduumisi õigest, kujutletavast ideaalist (EHK: 29). Runnel pooldab avatud kriitikat, mis seisab loojale lähemal ning kujutab endast kirjanduse eneseteadvust (EHK: 30, vt ka Veidemann 1979).

Loomise teema lõpetuseks olgu esile toodud paar intrigeerivat mõtet. Esiteks on Runnel öelnud, et kõik on loomult luuletajad, kuigi päris luuletamiseni

<sup>10</sup> Küllap loomupärane mõõdutunne ei ole Runnelil lubanud esseedes ülemäära kiita oma luule rahvust ühendavat väge.

jõuavad vähesed (MP: 44). Teiseks päris metafüüsiline mõte: loomise stiimia on omane kogu materiale, mitte üksnes inimesele (EHK: 19).<sup>11</sup> Selle ideega seob Runnel iga asja püüdluse „muutuda autonoomseks, sõltumatuks oma loojast” (EHK: 20).

Senise põhjal on jäänud mulje, et Runneli kunstikäsitlus, tuginedes vabadusele ja looja subjektiivsusele, on avatud ja kõike salliv. See pole siiski kogu pilt. Runneli seisukohad kunsti ja eetika suhetes on väga selged: ilu põhineb headusel, esteetiline eetilisel (MP: 106). Tõsi küll, Runnel tunnistab ka inetuse esteetika olemasolu (MP: 57–58). Kuid Viivi Luige luulet analüüside väljendab Runnel ilu ja headuse seost veelgi rangemalt: „[---] kõikide funktsioonide kõrval, mis kunstidele – ja eriti luulekunstile – on omistatud (või on veel jäänud?) ongi üllaimaks missiooniks kõige olemasoleva v o i t m i n e h e a d u s e l e” (EHK: 77). Järgmisel leheküljel seob Runnel Platonile viidates tõe, voores ja ilu ning täpsustab luules loodava teise reaalsuse olemust: „Lüürika on sõnakunstis see ürgollus, mis kõige aimatavamalt seostub headusega. Luule on selle maailma hingus, mis on erinev, parem olemasolevast.” (EHK: 78) Runnel ka täpsustab, et luule ei paranda maailma pisitasa, vaid üritab selle totaalset, absoluutset äravõitmist headusele. Kuid luulele esitatud nõue ei tähenda ometi seda, et kirjutada tohiks ainult headest inimestest ja sündmustest. Mõeldud on hoopis seda, et kunstil peab olema moraalne suundumus, jutt ei tohi olla tühi kooruke, vaid seal peab olema õpetuslik iva (Runnel 2010). Ka luulevõtete kohta esitab Runnel seisukoha:

Millise piirini üks või teine luulevõte tohiks minna, pole ühegi seadustikuga määratav. Sest ükski piir ei saa olla absoluutne. [---] Mõistmine on pidevas arengus. Sageli jõutakse mõnesuguse loomingu üldisele mõistmisele alles aastate pärast. Ent käesoleva momendi hinnanguis on piiri mõiste ikkagi olemas. Piir, mille taga kipub autor jääma kaaslasteta, üksi oma mõtetega. (EHK: 60)

Avara kultuurikäsitusega Runnel tunnistab kunsti avatust ja vabadust, nii vormiliste kui ka ainese, sh moraalsete piiride muutuvust, samuti kultuuri muutumist (kuna kultuur on inimese olemise viis, siis pole kultuuri-  
tut inimkogukonda olemas, iga inimlik käitumisviis on kultuurinähtus, vt Runnel 2013a). Mõistetav on Runneli kui vaimselt veel XIX sajandi inimese (vt IMV: 113) ebamugavus teatud muutuste osas. Kuid asi ei piirdu sellega, avatusele vaatamata esitab Runnel ajast-aega selgeid negatiivseid hinnanguid uuema kirjanduse kohta, mis olevat kaotanud oma moraalse põhja (vt IMV: 113). Näiteks ropendamise ja sõimu korral unustab Runnel luulevõtete piiri voolavuse, defineerib nähtuse „kurja sõnana” ja välistab selle kuulumise kunsti sekka (Runnel 2007a, 2010),<sup>12</sup> olgugi et ta teisel ironiaga pooleks analüüsib sõimu hoopiski kirjandusžanrina (VH: 223). Samuti jätab Runnel paroodia väljapoole kunsti, kuna sel „puudub kunstile vajalik iseolemine” (MP: 85). See normatiivne suundumus Runneli mõtlemises kulmineerus 1996. aastal

<sup>11</sup> Idee resoneerib nt Bergsoniga, aga hiljuti on Eestis arendanud sarnast ideed Margus Ott oma kuuekõitelise väemõtleemisega.

<sup>12</sup> Küsimus radikaalsest kurjusest ning ka kurjuse ja kunsti võimalikust seosest on XX sajandi teise poole mõtlemises üks kesksemaid (vt Bataille 2001).



kuriteokaebusega Kivisildniku kirjanike nimekirja kohta ning varjutab tänini tema kunsti vabaduse ja avatusega seotud mõttekäike. Võib mõtiskleda, kas Runnelis on viimastel kümnenditel säilinud avatud kriitika võime – juba 1971. aastal kirjeldas ta kriitiku ealisi iseärasusi:

Kui inimeses on säilinud õppimisvõime, muutub ja avardub see kujutlus [kunstist, sh kirjandusest] uute kogemuste läbi pidevalt. Kui aga inimene on mingil arengujärgul konserveerunud, on n.-ö. valmis, ei muutu tema kujutlus ega ideaal enam edasise elu jooksul kuigi palju. Kõik uus ja pealetulev, mis erineb kujutluses etteantust, tekitab kas hämmastust, hirmu või koguni pahameelt. (EHK: 29, vrd Olesk 1999: 310)

### **Inimene – see kõlab uhkelt?**

Selles osas piiritlen Runneli nägemuse inimesest kui üksikindiviidist, tema olulisematest universaalsetest omadustest ja kõige vahetumatest keskkonnanähtingimustest. Ülesanne on keerukas kahel põhjusel: esiteks põimub temaatika Runneli eneseesitusega, mida mul pole plaanis põhjalikult analüüsida; teiseks ei ole inimene kui üks *mina* Runneli jaoks lahutatav kogukonnast, *meie* st. Kuigi kollektiivsed nähtused tulevad eraldi jutuks järgmises osas, on piir kahe osa vahel hägus ja tinglik.

Uhelt poolt on Runneli käsituse aluseks *mina* ehk *ise*, kes määratleb ennast selgelt olemasolevana ning ühtlasi *tahab olla*, ja Runnel laiendab selle eelduse igale elavale asjale (IMV: 14). Teiselt poolt lausub Runnel, et *ise*, mis olevat muide alguses tähendanud just mehe individuaatsiooni ülimalt mõõdet, on „[e]esti algupäraga filosoofilise mõtte esimõiste” (VH: 78). *Mina* tunnistamisele ja defineerimisele annab Runnel isiklikku eeskujut: „Mina olen Luuletaja” (VH: 154). Enesemääratluse tunnetuslikule küljele lisandub moraalne – oma määratluse ja tahtekindluse leidnud *mina* peaks loomulikult jõudma enesest lugupidamiseni (vt JPS: 206).

Ometi tunnistab Runnel, et selget enesemääratlust ei ole alati võimalik saavutada ega hoida. Inimene ei tea, kes ta on, kui peab iseendast kõnelema – muuhulgas ka seetõttu, et oma lugu saab ammendavalt rääkida alles lõpus, pärast viimase valiku tegemist (JPS: 374). Lisaks kipub see *mina* käest libisema, ümbritsevatesse asjadesse lahustuma (MP: 132). Arutledes eespool käsitletud loomeküsimumuse üle, kuidas iseendale suunatud looming kõnetab ka teisi, jõuab Runnel järelduseni: „Niikuinii on mul seda enese *mina* peaaegu võimatu muust maailmast ja muudest inimestest lahutada, nii väga on ta sest maailmast täidetud, ainuüksi sellest ta ju koos seisabki!” (EHK: 273)

Kui sellele tõdemusele lisada Runneli mõtted looduskõiksuse endasse haaravast võimsusest (EHK: 233–235), siis võiksime visandada pildi *suisa mina* ja kõiksuse ühtesulamisest. Kuid nii kaugele pole Runnel valmis minema, vastasel korral kaotaks enesemääratlemise nõue juba mõtte. Runnel liigub aga väga selgepiirilisel visandatud *olla* tahtvast minast edasi, küsides, mis on selle *mina* olemasoluks vajalikud tingimused. Põhitingimuseks on võimalus *olla* omasuguste hulgas, *olla* osa *meiest*. Meiet üles ehitades tunnistab Runnel

kolme sfääri: perekond ehk kodu, maa või küla ja rahvus.<sup>13</sup> Runnel ei pea võimalikuks laiendada meie-tunnet kogu inimkonnale, nimetades küll ennast meeeldi humanistiks. Meie-tundega kaasneb paratamatult ka omadeks ja võõrasteks jagunemine (vt IMV: 14–15; Runnel 2007a). (Rahvuse mõistet analüüsin eraldi järgmises osas.)

Olemasolu tingimustest esimene, kodu, on koht, kus inimeseks olemine saab avalduda kõige täiuslikumalt, kuid samas küsib Runnel murelikult, kas meil on kodu ja kus ta on (EHK: 235). Siinkohal tuleb lahus hoida luuletaja spetsiifilist probleemi üldinimlikust. Luuletaja peabki minema võõrsile, et kodust luuletada (MP: 64; JPS: 93–111). Üldinimlik küsimus kodu järele kerrib aga meie-tunde järgmisest tasandist: maa- ehk külaelu kadumisest. Maal elades ei saa inimene arugi, kus lõppeb kodu ja algab loodus, kogu vahetu ümbrus ongi kodu (EHK: 235). Maaidüllil meenutamisega jõuab Runnel üldistuseni: „Rousseau’ loomulik inimene on looduslik inimene, maainimene, inimene hõredas asustuses” (MP: 109). Üleskutse „tagasi loodusesse” tähendab Runneli jaoks just tagasiminekut loomuliku inimese juurde, „mis tuleb inimese enda olemusest, mis vastab tema kosmilis-jumalik-ontoloogilisele loomusele” (MP: 109). Linnastumine on võõrandumine loomulikust olekust, see saatus on juba ammuilma tabanud ka Runnelit, kuid kuna eemaldumine maast tõstab tundelisust (EHK: 229), siis on tema luulelooming ehk just tänu sellele võõrandumisele nõnda võimas ja kaalukas.

Nägemus üleüldisest allakäigust – mida uurin lähemalt järgmises peatükis – varjutab ka Runneli inimesekäsitust. Maaelu kadumisega kaob loomulik inimene,<sup>14</sup> lisaks on tugevalt pärsitud minale omane ja vajalik autonoomia. Selles küsimuses Runneli seisukohad ajas ei muutu: autonoomia vajak ei ole üksnes nõukogude võimu viga, vaid suurem probleem. Inimest orjastab tehniline progress (EHK: 21), inimene ei kuulu endale, vaid on omadusteks lahti lammutatud ja jäetud erinevate instantside hallata (JPS: 85).

Autonoomse inimese piiritlemisel on Runneli jaoks keskne o m a n d. Inimene ilma omandita ei ole täisväärtuslik (IMV: 30), alles realiseerunud omanditunne annab iseale aktiivsuse ja tahte (HA: 77). Vabadus ilma omandita on näiline, linnupriius (IMV: 70) või koguni varjatud orjus (HA: 202). Probleem on Runneli jaoks selles, et nõukogude ajal puudus inimesel märkimisväärne eraomand (ühisomand on sisutu spekulatsioon, vt MP: 124), taasiseseisvumise järgselt on aga inimene iseväärtuse kaotanud, ta on midagi üksnes omandi ehk kapitali kaudu (JPS: 269; HA: 202). Kadunud on inimlikkus, mille alu-

<sup>13</sup> Seda triaadi on identiteedilooe seisukohalt teravapilguliselt analüüsinud Aare Pilv (2009). Tuginedes Chris Fowleri teooriale, asub Pilve järgi Runneli mõtlemine totemistliku ja naturalistliku identiteedimõtleamise vahepeal. Totemistlik kultuurimuster, sh isikutaju on sülemlik – Runneli mõtlemises iseloomustab see maaelu, külaelu. Moodne linnaelu on aga naturalistlik, iga isik on omaette aatom, kel pole teistega midagi jagada. Olulise tähelepanekuna lisab Pilv, et üleminek maainimese sülemlikkuse juurest rahvuse juurde on metafoorne hüpe, kus vahetu taju muutub intellektuaalseks ideeks (Pilv 2009 : 21).

<sup>14</sup> Pilv toob esile, kuidas Runneli loomingus avaldub valulik vahepealsus: „[---] ta ei ole enam täiesti „sülemliku” maailmataju esindaja, kuigi mitte päriselt ka tolle individualistliku, linnaliku maailmataju esindaja” (Pilv 2009: 21). Probleem pole pelgalt elukohast tingitud. Runneli meenutustest ilmneb, et juba maal elades oli ta vahepealsuse seisundis, kirjandus ahvatles maalt ära. Põhiprobleem on selles, et Runneli noorusajal ei olnud võimalik maa- ja vaimuelu orgaaniliselt ühendada: „Maa ei kannu, ei toida vaimu ega vaimsust” (EHK: 229).

seks on „inimeste põhimõttelise üheväärilisuse kuulutus” (VH: 76), tekkinud on „era”orjandus” (HA: 213).

Teiseks oluliseks kategooriaks inimese piiritlemisel on Runnelil a e.g. Juba 1969. aastast pärinevas essees „Aeg antud elada” antakse sellele mastaapne tähendus: „Milles on siis meie olemise probleem kitsalt isiklikus või laialt üldises plaanis? See on meile määratud aja täitmises tegevusega.” (EHK: 14) Vaadatakse igatsevalt minevikku, mil aega mõtestasid igapäevane tööritm ja religiooni abil püsivad väärtused. Ent nüüdisajal on töö liiga tihe, ebaseeldiv või võõras ning ka vaba aeg ei ole isiku loomulik omand, vaid kuulub tarbimisele (EHK: 17–18). Hilisemas laastus sõnastab Runnel probleemi veelgi üldisemalt: kui vanasti oli aeg „vaeserahva ainuke võõrandamatu varandus”, siis rikkuse kasvades muutub elu üha kiiremaks. Enam ei ole aega küll, vaid kerkib oht, et aeg saab otsa. (VH: 11–12) Muuhulgas kängub kiirustamise käigus mäletamine, mis on Runneli jaoks eksistentsi alus – seda lünka üritab täita Runneli algatatud „Eesti mõtteloo” sari (VH: 156–158).

Kui olukord on kehv, kerkib küsimus, mida teha? Kuidas panna üksikisikuna vastu ajastu ahistavatele asjaoludele? Selle küsimusega jõuan tagasi eetikale valda. Runneli töödes ei leidu küll pikki moraali õigustavaid arutlusi, kuid siiski kohtab suurt normatiivset nõudlikkust ja hoiakukindlust. Runneli inimesekäsitusel esile tulnud kriis on tema jaoks just moraalikriis: „Terve inimeste ilm liigub kõlbluse kaotuse tõttu katastroofi suunas, võiks öelda!” (HA: 203) Runneli isiklikuks veendumuseks on vaimsuse hoidmine, konservatiivsus, kuid isiklik kipub sujuvalt minema üle üldiseks: „Ma olen konservatiiv, alalhoidlane ja ma tunnen, et inimese ülim kohus on säilitada seda vaimset väärtust ja ka ainelist väärtust, mis on selles tema kultuuripiirkonnas ammust ajast olemas [---]” (IMV: 45). Seda hoiakut õigustab Runnel sellega, et progress ja muutumine toimuvad kultuuris paratamatult ning seda tuleb tasakaalustada alalhoidmisega. See argumentatsioon näitab alalhoidmise ja muutmise võrdset vajalikkust, kuid „ülim kohus” on väga tugeva normatiivse alatooniga väljend. Katsun uurida, millele see tugineb.

Kohuse mõiste viitab deontoloogilisele eetikale ning Runnel ongi möödamminnes kiitnud Kanti (IMV: 55). Ometi keeldub Runnel rahvuslasena moodustamast ülemaailmset üldinimlikku moraalikogukonda,<sup>15</sup> kuid sellise kogukonna postuleerimine on Kanti kohuse-eetika hädavajalik osis (vrd Vene 2013b: 57, 68). Lähenen probleemile teisest küljest. Mäletatavasti on Runneli jaoks luule kogu olemasoleva äravõitmine headusele. Ent mis on headus? Seda küsimust puudutav mõttekäik algab sellega, et headuse ja kurjuse kategooriad ei pirdu kristlusega, seejärel öeldakse välja peamine:

Tõsi küll, inimlik sõna keel ega matemaatika valemite keel ei suuda fikseerida ega piiritleda kuigi täpselt headuse sõna sisse mahtuvat. Headust mõistame kuidagi vahetumalt. Mõistmise aluseks on aduja nõrke hingeseisund, sügav tundealamus, lüüriline meeleolu, lüürika. (EHK: 78)

<sup>15</sup> „Võib-olla võiks veel rääkida „inimeste maast” või globusest või globaalsest tunnetusest, inimkonnast kui terveni „meiest”. Sellega võib-olla tegelevad minu ametivennad Kaplinski ja teised, olen piiratum ja minu „meie” mahub tegelikult ikkagi kolme asja sisse: kodu ehk perekond, maa või küla (sest ma olen ise ka maalt tulnud), ja kolmas on rahvus. See on minu maailm.” (IMV: 15)

Luulet piiritletakse headuse kaudu, headust mõistetakse jällegi luule kaudu. Kuid pangem tähele, et tsitaadi alguses loobutakse definitsioonitaotlusest. Siit võib välja lugeda filosoofiaski levinud positsiooni, et headus on moraaali alusena defineerimatu ning intuiitiivselt hoomatav. Headuse tunnetamiseks on vaja erilist meeoleolu, mida luuletaja piiritleb oma kogemuse varal lüürilisena, siit ei tohiks aga ennatlikult järeldada, et ainult luule seda mõistmist võimaldab.

Edasi vaatlen Runneli seost kristlusega – on ju religioongi üheks oluliseks aluseks moraalile, kristlik jumal on dogma kohaselt ka headus. Runnel tunneb kristliku moraaali suhtes sümpaatiat, eriti kui ta vaatleb moodsat ilmalikku meelestust. Nt kirjutab ta taasiseseisvunud Eesti kohta: „Kristlik-luterlik karske kõlblus oli lükatud asemelt, suured „hoorapealikud” tõusnud kõigis eluvaldades täiele võimule” (HA: 282). Juba 1969. aastal visandab ta oma hili-semat masendumist ette ennustades sekulariseeruva ühiskonna vältimatu moraalse trajektoori täpsusega, mis ei jää palju alla Nietzsche käsitusele nihilismi loogikast (vrd Nietzsche 2004):

Materialistidena, kellel pole jumalat, kelle elul pole sihti kusagil väljaspool, transtsendentsuses, peaksime siis nägema elu mõtet ainult elamises eneses. Järelikult on kõik tegevused, mis seda elamiseks antud aega sisustavad ning mõtestavad, võrdväärased. Kaugenedes jumalikust normist, muutuvad ka moraalsed määrangud suhtelisemaks ega või nemadki pidada üht tegevust pühamaks, ei õigemaks teisest. Moraali „kammitsad” muutuvad ja on muutunudki järjest lõdvemaks ja loomulikumaks. Kui „loomulikuks” nad lõpuks lähevad, ei oskagi ette arvata! (EHK: 14)

Seega oleks jumal konservatiivi jaoks igati vajalik karske kõlbluse säilitajana. Runnel näib seda mõistvat, näiteks kiidab ta kümmet käsku asendamatu juhisenä (JPS: 377), viitab kristlusele meie (st eestlaste) tundmuste ja mõtlemise ajaloolise põhjana (JPS: 431), tunnistab inimese loomupärasest tarvet religioosse järele (HA: 78). Karske luterlase kombel nimetab Runnel inimese peapaheks laiskust (MP: 125) ja otsib joovastust füüsilisest tööst (IMV: 40). Ometi ei ole Runnel andunud kristlane, ka usuküsimustes on talle omane leigus, mõtlik distants. Näiteks ei soovi Runnel mingil juhul lüüa kaasa eri kirikute vahelises vaenamises ning ta tõdeb, et tema tõeline kokkupuude kirikuga oli lapsepõlves (HA: 74–75). See meenutus saab tugevama tähenduse teisel:

Muidugi tahaks, et Jumal oleks olemas. Siis oleks lapsepõlvemaailm jälle paigas. Siis ta oli olemas, pärast kadus ära. Siis sai ikka pärast sööki käed kokku pandud ja aitäh Taevaisale öeldud. Siis ta oli olemas. Pärast tuli kool ja tulid teadused ja uus vaim võitis vana. (MP: 116)

Kristlik Jumal on osa kadunud maailmast, Runneli lapsepõlvemaailmast maal, külas; samuti osa XIX sajandi rahvusliikumise suurkujude maailmast. Kuna luuletaja igatseb kadunud kodu, siis igatseb ta natuke ka Jumalat. Kuid muuhulgas leidub Runneli loomingus apokalüptiline laast Jumalast, kes võtab

lõpus kõik tagasi (HA: 303). Runneli moraalitunne ei piirdu kristliku käsuõpetusega, näiteks tunneb ta süüd loomade tapmise pärast (VH: 225–226).<sup>16</sup>

Runnelit iseloomustab hägus nn talupojaeetika – olemasoleva säilitamine ja umbusk muutustele vastu, töökus ja kasinus, omade hoidmine ja võõraste pelgamine, teatavad kristlikud, kuid ka animistlikud väärtused. Niisuguses sünkretistlikus, eri usundeid ja ajastuid sisaldavas positsioonis on siiski kaks probleemi: esiteks raamatutarkusest tekkiv distants ja kõhklus, et ei olda enam talupoeg oma loomulikus keskkonnas (vrd Pilv 2009); teiseks ümbritseva maailma allakäigu tunnistamine: karske talupoja tarkusesõnu ei võeta eriti kuulda, sageli pannakse naerukski. Runneli moraalset positsiooni kaasaja tegelikkuse ja oletatavate tulevikuperspektiivide taustal võiks nimetada eksistentsialistlikuks selles tähenduses, nagu viimasel ajal on kõneldud eesti eksistentsialismist (Undusk 2016) – usu säilitamine rahvuslikkusse selle kiuste, et rahvuse püsimine on ebatõenäoline.

Inimese vaatlemine ei piirdu Runnelil mina ehk ise vundamenti ja talle kohuseks pandu piiritlemisega. Nauditavalt arutleb Runnel üldinimlike tunnete ja meeleolude üle, nagu hirm (VH: 69), raev (HA: 210), õnn, joovastus (IMV: 38–40), rõõm ja kurbus (VH: 66, 212), igatsus (HA: 127), ootus (HA: 252), armastus (VH: 23–24), kirg (VH: 105), nauding (MP: 73). Nende mõtete koondamise ja võrdlemise kaudu saaks visandada Runneli pilgu läbi nähtud inimese tundeilma, kahjuks ei võimalda selle artikli maht seda tööd ette võtta.

## Rahvas ja leping

See, et Runnel on rahvuslane, on üldteada asjaolu, mis selgus ka tema minakontseptsiooni analüüsist. Runneli rahvuslus ei piirdu luuletajana emakeele kiitmisega, vaid see on aktiivne, poliitiline, rahvusriiki ja omade võõrastele eelistamist nõudev hoiak. Runneli rahvusmõtted ei olnud nõukogude ajal trükikõlblikud ning pidid ilmumiseks ootama perestroikaega (vt IMV I osa dateeringuid); lühikesele rahvustundmuste laineharjale on nüüdseks luuletaja meelest järgnenud ajastu, mil rahvuslus on taas halva natsionalismi- maiguga (vt Runnel 2007a, 2007b, 2013a).

Runneli poliitilises rahvusluses peitub mingi sisemine pinge ja segadus. Ta on truu eesti rahvusele, tõstes esile ja eelistades teatavat meiegruppi, kuid tema mõtlemine pole poliitiliselt sulguga vaenulik: ta rõhutab ka ühiskondliku leppe (vt allpool) olulisust (Runnel 2010), õigusriigi ja üksikisiku kaitse tähtsust (IMV: 65). Need kaks suundumust põimuvad seal, kus rahvust ja rahvusriiki hakatakse õigustama nii ühiskondliku lepingu teooria kui ka loomuõiguse varal (IMV: 17, 104).

<sup>16</sup> Mulle tundub, et Ilmar Vene (2013a) pingutab pisut üle, tõlgendades Runnelit inimeseusklikuna, st humanistina, mis on omakorda ristiusu ilmalikustunud derivaat. Nagu viidatud artiklistki hästi ilmneb, vastandub Runneli inimeseusk üleüldisele masinlikustumisele (sh keelekorralduses), kuid pole väga palav ega universaalne (sh on rahvus inimkonnast tähtsam). Vene piiritlemise kohaselt „[k]õnealusel usul on kaks suurkomponenti: esiteks soovime inimtunnust kujutleda kõikvõimsana ja teiseks elab meis kaldumus tunnistada inimese loomupärast headust” (Vene 2013a: 817) – vähemalt teise punkti osas on Runnel olnud avalikult skeptiline (MP: 86–87).

Levinud eristuse alusel jaguneb rahvuslus kodaniku- ja kultuurrahvuseluseks (Piirimäe 2009: 13–19). Runneli arusaam rahvusest tugineb kultuurrahvusele. Herderist võrsunud mõtteviis omistab rahvusele loomuliku ühtekuuluvuse, mis tugineb (enamasti) ühisele keelele, kultuurile ja päritolule. Asjaolu, et rahvusliku eneseteadvuse tekkimist saab (sh ka eesti rahva puhul) ajas jälgida, seletab Runnelgi: rahvuse samm-sammult arenemisel on etniline ajajärk (loomulik, teadvustamata ühtekuuluvus), kultuurautonoomia ajajärk (eneseteadvuse tekkimine) ja riikluse ajajärk (IMV: 18). Siit jõuab Runnel mõistelise piirituseni: *natsioon* on see rahvas, kellel on riik (Runnel 2007b). Kuna rahvus on sellise käsituse alusel üksus, kellele saab osaks loomulik või isegi jumalik õigus olla (IMV: 104; JPS: 88), elada sellel pinnal, kus ta on (IMV: 49), siis on igal rahval õigus oma riigile, mis on koguni selle rahva ja keele loomulik tuletis (JPS: 89).

Selles mõtlemises on kahtlemata oma võlu. Ent õigustada rahvusriiki valgustuse mõtlejate tuules, ühiskondliku lepingu kaudu, viitab pigem kodaniku-rahvuselusele. Sellisel juhul ei tulene natsioon kui riigivõimu kandja mitte ühest või teisest herderlikult mõeldud rahvusest, vaid rahvast kui igapähe, ka lihtrahvast (vrd Vene 2013b: 68). Kodanikurahvuslus viitab seega peaaegalikult rahvavõimule demokraatlikus mõttes: natsioon ühendab riigi elanikkonna poliitiliseks kogukonnaks (Piirimäe 2009: 15).<sup>17</sup> Just sellist käsitust saab õigustada valgustuse vaimus ja inimõigustele rõhudes, kuigi kahtlemata on kodanikurahvuseluse oma pinged ja probleemid, kas või kodaniku-staatuse saamise küsimus.

Vaadeldes aga Runneli ühiskondlike suhete üldisi arusaamu, tasub lähtepunktiks võtta *lepingu* mõiste – „kogu inimlik olemine on ühiskondliku leppe peal” (Runnel 2010). Leping tasakaalustab inimesele loomuomast vabadust, tekitab ühiskonna toimimiseks vajalikud kohustused ja piirangud. Kuigi Runnel viitab mõnes kohas ühiskondliku lepingu teooria klassikutele, ennekõike Rousseaule (HA: 186), jääb mulje, et ta ei tugine lepinguteooria kesksele argumendile, mille kohaselt isekad indiviidid sõlmivad hüpoteetilises algolukorras lepingu häda sunnil, et vältida kõiki kahjustavat sõjaseisundit. Runnel ei õigusta lepingut, kuid tema arusaamast annab aimu üks tähendusrikas kirjakoht: „Inimestele on tuttavad kaks tunnet. Üks on indiviidi egoistlik impulss: kui ma olen sündinud, tahan ma olla mina ise. Teine on aga ühiskondlik lepe, mis ütleb, et sa võid tahta küll, aga sa pead kontrollima ka seda, mida sa võid, mis on sinu võimise piir.” (HA: 188)

Lepingust kinnipidamine ei ole Runneli jaoks mitte ratsionaalse indiviidi omakasupüüdlik otsus, vaid tunne. Leping on seega inimeste loomuomase sotsiaalsuse ja empaatia (vrd Pilv 2009) metafoor, teisel kõneldakse ka himusid ohjeldava tundekasvatuse vajalikkusest (VH: 205–207). Seega Runneli ühiskonnaarusaama aluseks on moraal. Sellest (naivsest) käsitusest tuleneb ka suur pettumust tekitav konflikt tegelikult oleva ja olema pidava vahel, kuid juba egoismi ja empaatia vastandsuunaliste tungide käes elav subjektki on omamoodi lõhestunud.

<sup>17</sup> Pilve (2009) analüüsi varal sõnastades: herderlik kultuurrahvuslus on loomuliku, (külaelus) läbielatud ühistunde (totemistliku identiteedi) metafoorne ülekanne; ühiskondlikule lepingule tuginev kodanikurahvuslus on isikute kui aatomite vaheline tasakaal (tugineb naturalismile).



Runnel on veendunud, et võim ja vaim ei vastandu, just inimese vaim on võimu kandja (HA: 112). Siit tuleneb mõistagi nõue, et ka poliitiline võim oleks vaimu kandja. Riigi mõtteks on Runneli jaoks olla kõigi kodanike kodu (VH: 209) ning poliitika on selleks üksnes abitegu (IMV: 103).<sup>18</sup> Kuigi Runnel paneb tähele ka demokraatia revolutsioonilist, võimu vahetavat mehhanismi (VH: 269), toob ta esile esindusdemokraatiale omase masside võimust loobumise ning sealt tuleneva rahva esindaja kohustuse-vastutuse (HA: 187). Ent erinevad rahvaesindajad esindavad eri valijagruppide erinevaid, sageli vastandlikke huvisid. Nii jääb segaseks, kuidas peaks demokraatlik võim rajama kogu rahvast ühtviisi rahuldava kodu. 1997. aastal rõhutab Runnel poliitika tuginemist voorustele, ennekõike aususele ja kohusetundele, ning kutsub üles ühistööle ja vennastumisele (JPS: 268, vrd Vene 2013b: 91). Siit paistab, et õige poliitika eelduseks on täiesti homogeenne rahvas (või küllap isegi rahvus).

Runnel ei ole üheski esseeis esitanud ideaalühiskonna täielikku kirjeldust, kuid ei ole raske rekonstrueerida, milline see olema peaks. Selle ühiskonna märksõnad oleksid looduslähedus, loomulik empaatia ja kokkukuuluvus, enese austamine ja kohusetunne teiste ees, töö eelistamine ärivaimule – pigem ühistulised suhted kui konkurents, pühadust tekitavad traditsioonid. Lühidalt öeldes on see ühiskond sülem (vt Pilv 2009) – küla, Runneli lapsepõlvemaa. Kuidas kõiki neid möödaniku voorusi suurema ühiskonna mõõtkavas häälestada, selle kohta Runneli esseistikast konkreetseid ettekirjutusi ei leia.

Enam-vähem selle vastandina aga näeb Runnel tegelikult olevat, sestap on luuletaja ajastu määratlus läbi aastakümnete püsinud pessimistlik, jõudes välja apokalüptiliste kujunditeni, nt „elajas on peale tulnud sellele vanas mõttes humaansele inimkonnale ja väga tugevaks läinud” (VH: 289); „Me oleme järelikult juba peaaegu pörgus” (HA: 189). Runnel mõistab hästi globaalset olukorda ja selle arengutrende, kuid tunnete tasandil ometi kurvastab ja vihastab selle kõige üle.

Runneli ajastupilt on allakäigunarratiiv, inimese dehumaniseerumise lugu, mida kannavad kaks märksõna: *tehnika* ja *kapital*. Taasiseseisvumise eelsetes esseedes domineerib tehnika ja alates 1990-ndate algusest kapital. Kuigi juba 1966. aastal tunneb Runnel muret inimesi orjastava tehnilise progressi pärast (EHK: 20–21), ei piirdu tema tehnikamõistmine sellega (vrd Vene 2013b: 123–126; Vaino 2009: 28–29). Inimsuse ohuks on laiemalt ühiskonnasuhete muutumine tehnokraatiliseks (vt IMV: 34–38), inimese käsitlemine loodusvarana (IMV: 58), tema lammutamine omadusteks ja nende omaduste käitlemine erinevates instantsides (JPS: 85). Ellu jäävad need, kes suudavad kohaneda masinaga, refereerib Runnel Karl Jaspersit (IMV: 35). Runnel tunnetab siinkohal nähtust, mida Heidegger (1989) on avanud oma tehnikakäsituses *seade-stuna* või Michel Foucault (2008) ja tema järgijad *biovõimuna*. Protsessil on palju lokaalseid tagajärgi, nt linnastumine ja maaelu hääbumine, kuid olulisim on inimese muutumine tehnokraatlikuks, insenerlikuks (vrd Vene 2013a), millega kaasneb Runneli hinnangul vaimsuse taandumine (HA: 75). Tehnilise progressiga kaasuvaks allakäigunähtuseks on Runneli jaoks üldine mugavnemine, raskuste vältimine, töö põlgamine. Õhtumaa allakäik paistab Runnelile ühelt poolt kui teatav väsimus, võrreldes nt islami-

<sup>18</sup> Just selles arusaamas peitub Runneli mõtlemise suurim naiivsus.

maade vitaalsusega (HA: 151), aga samas ka demokraatia häving: varem või hiljem kõik demokraatiad „kaovad lihtsama eluvõimaluse avanedes, mõtlemisraskuste kõrvaleheitmise võimalikuks saamisel. Inimkond liigub kõigi raskuste kaotamise suunas” (MP: 97).

Ka kapital viib ellu sedasama dehumaniseerimisprotsessi: kapitali tähtsustatakse rohkem kui inimest (vrd Vene 2013b: 98–100), inimesed on kapitali orjad ja „igatahes ohvrid” (VH: 167). Kapitali kummardamine ja reguleerimata turumajandus tekitavad mitu pahet: suurim neist on inimese allutamine ärioloogikale tööturu optimeerimise kaudu, nõnda et keskmisel elanikul pole enam õiget rakendust (Runnel 2007b). Lähtudes sellest, et riigi mõte on olla kõikide kodanike kodu, annab Runnel turumajanduslikule riigile hinnangu: „Kodu, mida organiseeritakse aktsiaühinguna, on kuri, sest ta peidab endas „koduvägivalla” õigustust nõrgemate vastu” (VH: 209). Psühholoogilises plaanis on kapitalism süüdi inimestes ahnuse üleskütumises (VH: 25). Kolmas kapitalismi pahe seisneb selles, et kapital ei tugine enam tööle, ei väljenda tehtud töö hulka, vaid n-õ paljuneb omasoodu (vt JPS: 269–270).

Mõistagi pole esitatud kriitikas tänaseks suurt uudisväärtust. Runneli seisukoha põhiline väärtus seisneb olukorra kujundlikus kujutamises ning konkreetsete ajamomentide kaardistamises. Nt 1992. aastal ei häbene Runnel laiendada nõukogude vangilaagri analogiat vastsele iseseisvale vabariigile: just nagu vangilaagri juhtkond tegi poliitvangide ahistamisel koostööd kriminaalkurjategijatega, mängib toonane võim kokku täika hangeldajate ja marodööridega (HA: 89). Kuigi Runnel ei seo eriti oma tehnika- ja kapitalikäsitust, tasub siinkohal viidata biovõimu uurijale Giorgio Agambenile, kelle teesi kohaselt on just koonduslaager modernse maailma mudel (vt Agamben 2009: 127–202).

Kas põrgu eeskojas elamine on Runneli arvates paratamatu? Ühelt poolt Runnel mõistab, et vaadeldud tendentsid on globaalsed, kõik on maailmas seotud (Runnel 2007b) ning maailm on väikeste jõudude jaoks liiga raske olemise paik (Runnel 2013a). Kuid teiselt poolt vaatlleb Runnel probleeme ka lokaalsemalt, maailma tormituulte käes vaevleva väikeriigi seisukohast. Selles on tunda kriitilist meelsustki Eesti poliitilise „eliidi” suhtes. Juba 1980-ndatel kõneleb Runnel Eesti ja Nõukogude Liidu suhteid vaagides kolonialismist (IMV: 49–50) – tänaseks on sotskolonialismist saanud eriväljaandeid vääriv uurimisharu (vt Annus 2017). Kuid hiljemgi Eesti positsiooni Euroopas hinnates kasutab Runnel kolonialismi mõistet (Runnel 2013a), põhjendades seda väliskapitali sissevoolu tõttu tekkinud monopolistliku olukorraga, mis ei andnud võimalust väiksemate jõudude ühistuliseks tegevuseks. Liiga pikalt on osutatud vähe tähelepanu sotsiaalsfäärile, nõrgemate aitamisele ning liiga suur on olnud avatus välismaailmale, Euroopa Liitugi astusime Runneli meelest natuke aralt, pärisorjalikult (Runnel 2013a). Runneli õpetused ja süüdistused tulevad üldiselt moraalselt aluselt, tema tekstid sisaldavad vähe konkreetseid õpetussõnu, kuidas tuleks/tulnuks raskel ajal toimida. Küsitavaks jääb ka see, mida oluiks väikeriigil Runneli arvates võimalik targema poliitika abil saavutada – vaevalt minevikuunistuste külaühiskonna, igapäevase kodutunnet pakkuva maailma eest sulguva riigi ülesehitamist (vrd Vene 2013: 96).

Mida tuleks siis Runneli arvates raskel ajal teha? Toimetulekustrateegiad tema esseistikas on lokaalsed, sageli suisa isiklikud. Esimene mõtteliin on resignatsioon, allakäigu aktsepteerimine:

Elusal ainel pole muud ülesannet ega eesmärki olemaski, kui elada ja kehas-  
tada elamise diskreetses vormis igavikku. [...] Tsiivilisatsiooni allakäiguks  
nimetatud arengufaas oma seesmise loidusega on aga hoopiski inimkonna  
tagasijõudmine mõistmisele, et elu kui niisugune ei saagi teenida ega täita  
muid ülesandeid, kui vaid kehastada talle vormiomasel elaval kujul muidu  
ilmetut igiigavikku. (HA: 85)

Siinkohal muutub taas aktuaalseks luule, mis oli keele hädakaitse äri-  
vaimu ajastul. „Mida banaalsem on aeg, seda mõistatuslikumaks peab muu-  
tuma kunstiteos,” väidab Runnel (VH: 16). Runnel ei ole aga oma viimaste  
kümnendite luules krüptiliseks muutunud. Kuid luulel võib olla teisigi võima-  
lusi lõpu eelaimdusega toimetulekuks. Võrreldes Uku Masingu „Tontide eest  
taganejate sõdurite laulu” ning enda luuletust „Lõpp”, jõuab Runnel järeldu-  
sele, et luule võib venitada ettekuulutatud paratamatu lõpu nii pidevaks, „et  
see võib kesta terve igaviku” (VH: 290). Luuletaja vaimseks hoiakuks lõpu ajal  
on igikestev ootamine (vt VH: 165; HA: 252).

Teraapilise funktsiooni omistab Runnel ka tööle: see pakub rahulolu  
(HA: 279, vrd HA: 10–11) ning võimaldab hoida vaimsust, mis on üldiselt maa-  
ilmast kadumas. Ja nt mineviku suurkujude üllitamise teha määletamis-  
tööd, mis on iga eksistentsi alus (VH: 157), ja üritatakse välja võidelda ajaloo-  
liste rahvaste sekka (VH: 12). „Eesti mõtteloo” sarjaga ei harita siiski üksnes  
rahvast, vaid sellega tegelemine võimaldab „XIX sajandi inimesel” Runnelil  
pidevalt viibida meeldivas seltskonnas.

Mõistagi pole mingeid garantiisid, et vaimuvara üllitamine peatab vaim-  
suse allakäigu ja säilitab eesti keele. Võimalik on üksnes uskuda, mis on veel  
üks korduvalt rõhutatud toimetulekustrateegia Runneli tekstides. Juba 1980.  
aastal uskus Runnel vähestesse organisatsioonidesse, mis võitlevad inim-  
vaenulike stiihiatega (IMV: 21), ning mõne aasta eest väljendas ta lootust, „et  
need mõistlikumad jõud julgelt koonduvad ja teevad midagi head” (Runnel  
2013a).

Ka kõige hilisemad Runneli esseed-intervjuud näitavad, et tema murelik  
pilg ja soov tänapäeva elu kritiseerida ei ole kadunud.

## Kokkuvõte

Tuleb nõustuda mitme eelneva tõlgendajaga – Runnel on iseseisev mõtleja, kes  
ei paigutu ühtegi koolkonda ega hooli kuigivõrd autoriteetidest (Vene 2013b:  
110; Vaino 2009: 27). Runnel pole teoreetik, vaid otsija ja katsetaja, tõeline  
esseist (Veidemann 1979: 576), kes sõnastab isiklikku kogemust. Ometi on ehk  
seegi artikkel suutnud näidata, et Runnel ei mõtiskle vabas vormis ükskõik  
mille üle, ei tooda argiloba, vaid tema isiklik kogemus mõtestab ajastuomaseid  
ja üleüldisigi suurprobleeme, „mõte püsib lakkamatus liikumises, tungides  
peatumatult kõige olemuslikuma poole” (Vene 2013b: 111).

Mis võiks olla Runneli esseistikas avalduva kogemuse ühisnimetaja?  
Minu hinnangul on selleks seesama v a h e p e a l s u s , l õ h e s t a t u s , mille abil  
Aare Pilv piiritleb Runneli luulet: „Runnelit võib näha ka mitte niivõrd mingi  
tervikliku elutunde luuletajana, vaid hoopis teatava kollektiivse lõhestatus-

kogemuse väljendajana” (Pilv 2009: 22). Pilve käsituses on lõhestumine tingitud maalt linna tuleku vabast, mille sügavamaks taustaks on kogukondlikkuse kadumine, sülemliku identiteedi hajumine; Ilmar Vene (2013b) asetab Runneli mõtlemise moderniseerumisele omase pahustumise konteksti. Mõlemal on õigus, kuid lisaksin, et lõhestatuse paine läbib Runneli kogemust isiklikust tasandist (isa varane surm, kitsikuses veedetud lapsepõlv, küüditamishirm) läbi lokaalse (eesti rahva ja keele ohustatus) ja globaalse (masinlikkuse ja kapitali pealetung, mälu kadumine progressi-tormlemises) tasandi universaalseima sfäärini (vaimu hoidmine, kodu võimalikkus).

Artiklis piiritlesin Runneli lõhestatusekogemust mitme pingepunkti kaudu, mida võiks käsitleda paradoksaalsete, lõpuni lahendamatu apooriatena. Keele ja kunsti osas tulid ilmsiks pinged elamise ja kirjutamise vahel (üks segab teist, kuid kumbagi ei saa kaotada), samuti loomingu privaatsuse ja kollektiivsuse vahel (luuletamine on kõige isiklikum akt, kuid ometi ka puudutus, mis kõnetab) ning loomingulise vabaduse ja kombekuse vahel (kirjandus ei ole didaktikavahend, kuid ometi pole seal kõik lubatud). Inimloomuse üle mõtisklemist läbisid pinge mina ja meie vahel, konservatiivsuse ja progressiivsuse vahel, samuti tekitas probleeme kristliku eetika säilitamine kõhkleva usuleiguse tingimustes. Ühiskondlike probleemide juures pingestusid rahvusriigi ja õigusriigi põhimõtted, lisaks avaldab üldine ühiskondlike suhete masinlikustumine survet nii rahvusriigile kui ka inimesele üldisemalt. Samuti on pidevas tasakaalutuses inimese suhe omandisse (omandita nõukogude inimene on poolik, kapitalismi tingimustes saab inimesest omandi sekundaarne ripats). Ühiskondlikul tasandil avaldub Runneli mõtlemises kõige teravam lõhe selle vahel, mis on ja mis peaks olema.

Lõhestatusele vaatamata ei ole Runneli mõtlemine nutulaul ega viimse-päevakuulutus. Kuigi mõtlemise avarus ja sügavus ei võimalda Runnelil klammerduda lihtsate lahenduste külge ega anna alust optimismiks, ei löö ta kunagi kõigele käega: „See on alistumine ja protest ühekorraga, see tähendab – igavene alistumatus” (VH: 66). Runneli mõtlemist iseloomustab lõhestatuse koormat kandev aristokraatus: „Lootusetus on meie uhkus” (VH: 23). Runneli vaimsust iseloomustab seesama eksistentsiaalsus, mida Jaan Undusk (2016) pani tähele Kreutzwaldi tegevuses: teha rahvuse heaks võimaluste piires tööd, vaatamata sellele, et globaalses perspektiivis võib see paista absurdne. Eespool nägime, et Runnel omistab luulele võime venitada paratamatuna näiv eestluse lõpp ajas nii kaugele, et see ei aktualiseerugi. Tänu kollektiivsele lõhestatusekogemusele, liigestest lahti olevale ajale võime lugeda Runneli suurepärasest luulet, tema esseistika täiendab luules kontsentreeritult avaneva kogemuse taustu. Vastates artikli pealkirja küsimusele, tuleb lõpetuseks tõdeda, et mõelda ei ole mõnus, mõtlemine on inimese kõige raskem töö (MP: 97).

## Kirjandus

- Adams, Jüri 1999. Hando Runnel poliitikuna. – Läbi äreva vere. Pühendusteos Hando Runnelile. Tartu: HRS, lk 11–19.
- Agamben, Giorgio 2009. Homo sacer. Suveräänne võim ja paljas elu. Tlk Maarja Kangro. (Avatud Eesti Raamat.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

- Annus, Epp (toim) 2017. *Methis. Studia humaniora Estonica*, nr 20. Sotskolinialism Eesti NSV-s: kultuurist argiilmani.
- Bataille, Georges 2001. *Literature and Evil*. London: Marion Boyars Publishers Ltd.
- Belobrovtseva, Irina 1999. Poeet kui igaviku pantvang. – Läbi äreva vere. Pühendusteos Hando Runnelile. Tartu: HRS, lk 34–39.
- Blanchot, Maurice 2014. Kirjandus ja õigus surmale. Valik tekste. Tlk Anti Saar. (Avatud Eesti Raamat.) Tallinn: Varrak.
- Foucault, Michel 2008. *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979*. Hampshire–New York: Palgrave MacMillan.
- Heidegger, Martin 1989. Küsimus tehnika järele. Tlk Ülo Matjus. – *Akadeemia*, nr 6, lk 1195–1222.
- Iser, Wolfgang 1990. Lugemine: Fenomenoloogiline lähenemisviis. Tlk Toomas Rosin. – *Akadeemia*, nr 10, lk 2090–2117.
- Kaus, Jan 2006. Runnel ja tema aeg, Runnel ja tema jõud. – *Vikerkaar*, nr 6, lk 80–92.
- Muru, Karl 1999. Luuletaja loomuldasa, elukutselt eestlane. – Läbi äreva vere. Pühendusteos Hando Runnelile. Tartu: HRS, lk 286–302.
- Nietzsche, Friedrich 2004. Fragmente nihilismist. Tlk Leo Luks. – *Akadeemia*, nr 8, lk 1793–1832.
- Olesk, Sirje 1999. Hando Runneli ontoloogiline luulemõistmine. – Läbi äreva vere. Pühendusteos Hando Runnelile. Tartu: HRS, lk 307–310.
- Parhomenko, Eduard 2007. Luuleline asu-andmine ja loov kehtestamine. – Looming – olemise kehtestamine: Viivi Luik. Toim Arne Merilai. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 105–124.
- Piirimäe, Eva 2009. Patriotism, rahvuslus, liberalism. Sissejuhatus. – *Rahvuslus ja patriotism*. Valik kaasaegseid filosoofilisi võtmetekste. Koost E. Piirimäe. Tartu: Eesti Keele Sihtasutus, lk 9–52.
- Pilv, Aare 2009. Varbavalu. Personaalsusekäsitlusest Hando Runneli mõtlemises. – *Minemise pidevus ja astumise katkendlikkus*. Hando Runnel 70. Koost Õne Kepp, toim Õ. Kepp, Elo Lindsalu. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 13–23.
- Runnel, Hando 1966. Kirjandus kui niisugune. – *Looming*, nr 1, lk 139–144.
- Runnel, Hando 1984. Ei hõbedat, kulda. Tallinn: Eesti Raamat.
- Runnel, Hando 1988. Mõök ja peegel. Tallinn: Eesti Raamat.
- Runnel, Hando 1991. Isamaavajadus. – *Loomingu Raamatukogu*, nr 33–35. Tallinn: Perioodika.
- Runnel, Hando 1998. Jooksu pealt suudeldud. (Eesti mõttelugu 23.) Tartu: Ilmamaa.
- Runnel, Hando 2007a. Sõnast ja vabadusest. – *Postimees* 8. IX.
- Runnel, Hando 2007b. Öö oli õrn. – *Postimees* 19. V.
- Runnel, Hando 2008a. Enam ei õpeta. – *Postimees* 24. V.
- Runnel, Hando 2008b. Väravahingede kriiksumist kuulnud ehk mõisteline sõnastik autori elu- ja loomingu loo juurde. Tartu: Ilmamaa.
- Runnel, Hando 2010. Mõtisklus enne neljandat adventi. – *Postimees* 18. XII.
- Runnel, Hando 2013a. Ellujäämine on kogu aeg tähtis. – *Õhtuleht* 23. XI.

- Runnel, Hando 2013b. Mis kasu on keelest luuletamisel? – Ferdinand Johann Wiedemanni keeleauhind 25. Koost Jüri Valge. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 205–209.
- Runnel, Hando 2016. Hingedeaeg. Mõtted ja märkmed. Tartu: Ilmamaa.
- Undusk, Jaan 2016. Eksistentsiaalne Kreutzwald. – J. Undusk, Eesti kirjanike ilmavaatest. (Eesti mõttelugu 118.) Tartu: Ilmamaa, lk 114–139.
- Vaino, Maarja 2009. Runneli monoloogid. – Minemise pidevus ja astumise katkendlikkus. Hando Runnel 70. Koost Õne Kepp, toim Õ. Kepp, Elo Lindsalu. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 25–32.
- Veidemann, Rein 1979. Hando Runnel kriitikuna. – Looming, nr 4, lk 567–578.
- Veidemann, Rein 2009. Hando Runneli *ilmamaa*. – Minemise pidevus ja astumise katkendlikkus. Hando Runnel 70. Koost Õne Kepp, toim Õ. Kepp, Elo Lindsalu. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 111–117.
- Vene, Ilmar 1999. Naeratuseta: mõlgutusi Runneli teemal. – Läbi äreva vere. Pühendusteos Hando Runnelile. Tartu: HRS, lk 447–454.
- Vene, Ilmar 2013a. Hando Runnel ja keeleuendus. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 810–818.
- Vene, Ilmar 2013b. Irooniline kolmainsus Hando Runneli mõtlemisviisi taustal. Tartu: Ilmamaa.
- Veskimägi, Kaljo-Olev 1999. Hando Runnel partei- ja tsensuuripaberites. – Läbi äreva vere. Pühendusteos Hando Runnelile. Tartu: HRS, lk 455–466.

*Leo Luks (sünd 1976), PhD, Eesti Maailikooli dotsent, Herbert Masingu kooli õpetaja, leoluks@hotmail.ee*

## **The pleasure(?) of thinking: Some insights into the essays by Hando Runnel**

Keywords: Hando Runnel, essayistics, fine arts, humans, society

The article examines the essays by Hando Runnel with accent on the author's worldview, fundamental beliefs and creative principles, in short, Runnel's philosophical position. The approach used is inductive, as it is not based on a ready-made scheme of interpretation but is rather moving from text to text to collect keywords, which are eventually categorised into thematic groups. The first part of the article discusses artistic and literary issues, after which the focus shifts on to man and his big challenges such as individuality and collectivity, naturalness and estrangement, ethics and religion. The last part addresses social worries and community problems at large, including Runnel's periodisation of history and predictions of the future. The article is mainly descriptive, with a few critical notes. The conclusion reads that the common denominator of Runnel's essays is the experiencing of *an intermediate, a cleavage* even. This strain of splitting apart permeates Runnel's cognitive experience from a personal level right through the ultimate local and global spheres.

*Leo Luks (b. 1976), PhD, Estonian University of Life Sciences, Assistant Professor of Philosophy; Teacher of Philosophy at Herbert Masing School, Tartu, leoluks@hotmail.ee*